

Ks. GABRIEL WITASZEK CSSR

Lublin

Udział wszechświata w procesie odnowy Izraela (Księga Amosa)

Wstęp

Prorok Amos jest uważany za orędownika społeczności sprawiedliwej. Bardzo trafnie oddaje ten problem Am 5,24: „Niech sprawiedliwość wystąpi jak woda z brzegów i prawość jak potok nie wysychający wyleje!” A.S. Kapelrud w monografii na temat Amosa stwierdza: „W przypadku Jahwe, tak jak Amos Go widział, motywy etyczne zdominowały całość. Przede wszystkim dla motywów etycznych chciał Jahwe zniszczyć swój naród”¹ Podobnego zdania jest także H.D. Preuss: „Amos w swoim przepowiadaniu był bardzo zaangażowany w krytyczną ocenę niesprawiedliwości społecznych Izraela [...]”². Według Amosa sytuacja panująca w Izraelu była sprzeczna z ideałem sprawiedliwego społeczeństwa. Amos koncentrował się na konkretnych sytuacjach życia społeczno-religijnego Izraela, które wymagały zmian. Według jego oceny niektóre instytucje życia społecznego znajdowały się w stanie głębokiego upadku. Prorok zwraca się przeciwko wszelkiej niesprawiedliwości społecznej w Izraelu, która wynikała z faktu zależności jednych od drugich.

Takim postępowaniem Izraelici ściągali na siebie karę ze strony Jahwe. Karcącymi mowami i groźbami Amos próbował skierować naród na właściwą drogę. Przestrzegał, że Jahwe ukarze naród i wyjaśniał, dlaczego to uczyni. Kara ma jedynie na celu zawrócenie Izraela z drogi przewrotności. Prorok

¹ A.S. Kapelrud, *Central Ideas in Amos*, Oslo 1956, s. 67.

² H.D. Preuss, *Jahweglaube und Zukunftserwartung* (BWANT 87), Stuttgart 1968, s. 43.

pokładał nadzieję w Bogu i wierzył, że pomimo, iż naród zawiódł i zasłużył na gniew, to jednak Bóg go nie odrzuci, ale poprzez karę skieruje na właściwą drogę. Amos wiedział, że kara nie jest ostatnim słowem w dialogu Boga z Izraelem. Przyszłe zbawcze działanie Boga będzie wprawdzie wynikało z dawnych Jego obietnic, ale musi być poprzedzone sądem. Sąd ten będzie stanowił punkt zwrotny w dziejach narodu.

Po okresie kary prorok zapowiada nowy etap pomyślności, przedstawiający się dosyć optymistycznie. Zapowiedź ta przewyższa znacznie historyczne reminiscencje nie tylko intensywnością, ale i samą treścią zbawienia. Perspektywa czasowa tego odnowienia nie została przez proroka wyraźnie zarysowana. Zasadniczo łączy się ona z określonymi wydarzeniami historycznymi, ale najistotniejszym jej elementem jest zbawcza interwencja Boga, która wraz z odnowieniem narodu będzie związana z jego nawróceniem i przemianą dotychczasowego grzesznego życia oraz zaprowadzeniem pełnej sprawiedliwości społecznej. Na skutek zbawczej interwencji Boga ludzie zaczną prawdziwie i wewnątrz szukać Go, a nie siebie i swoich korzyści, oraz będą kierować się Jego prawem we wszystkich dziedzinach życia. Nowy przyszły etap zacznie się od przekształcenia dziejów narodu i przyrody. Będzie można mówić o nowym stworzeniu. On uczyni możliwym to, czego nie osiągnęło prawo zewnętrzne.

1. Naruszenie sprawiedliwości społecznej w Izraelu

Prorok Amos wystąpił ze swoim posłaniem w drugiej połowie VIII wieku przed Chr.³ W okresie, w którym przyszło mu działać, miały miejsce wielkie przemiany polityczne, gospodarcze i religijne, sięgające swoimi początkami okresu patriarchów, podziału królestwa Salomona, aż do końca VIII wieku przed Chr. Epoka, w której działał Amos, to epoka dobrobytu i pomyślności. Było to bardzo widoczne w większych skupiskach ludzi, gdzie dokonywał się proces przekształcania drobnego mieszczaństwa w coraz bogatszą grupę społeczną gromadzącą kapitał. W ośrodkach wiejskich natomiast pojawiła się dążność do zdobywania coraz większych obszarów gruntu — zaczęła tworzyć się grupa posiadaczy ziemskich. Rezultatem szybkich zmian, było powstawanie niesprawiedliwości w różnych dziedzinach życia

³ Zob. G. Witaszek, *Amos. Prorok sprawiedliwości społecznej*, Lublin 1996, s. 20–21, przyp. 2.

w coraz bardziej rozwarstwiającym się społeczeństwie. Najbardziej krytykowano przesadny dobrobyt wyższych warstw społecznych Samarii, który przejawiał się w wyszukanych formach życia, drogich meblach, pokarmach, okazałych domach i mieszkaniach (2,5; 3,11.15). Bogaci wznosili pałace z kamienia ciosanego i umieszczali w nich różne drogocenne przedmioty. Byli w stanie utrzymać domy letnie i zimowe (3,15). Wynajdywali instrumenty muzyczne do tej pory nieznane. Uważali się za arystokratów, porównując się z Dawidem i profanując imię wspaniałego człowieka wiary Izraela. Namaszczali się najlepszymi olejkami i spożywali najlepsze potrawy. Środowisko, do którego Amos wygłaszał swoje mowy przeciwko przesadnemu dobrobytowi było dogłębnie zepsute. Uczty odbywały się w atmosferze pijaństwa, arogancji i w towarzystwie kobiet. Społeczność Izraela była urzeczona domniemaną wolnością kobiet (4,1). Luksus Samarii jest grzechem na tyle, na ile zniekształca normy współżycia między ludźmi, wprowadzając pomiędzy nich dyskryminację. Jak mówi G. von Rad, Amos nie występuje przeciwko luksusowi jako takiemu lub przeciwko życiu na pewnym poziomie, ale przeciwko zanikowi solidarności z innymi mieszkańcami⁴. Kolejnym szczególnym punktem krytyki społecznej Amosa jest niesprawiedliwość w publicznej administracji. Przekupstwo sędziów jest rozpowszechnione do tego stopnia, iż neguje się prawa ubogich i zamyka usta świadkom mówiącym prawdę. Przekupstwem można kupować i sprzedawać wyroki. Jest to możliwe z powodu chciwości sędziów, którzy zamieniali sprawiedliwość w piołun i rzucali prawem o ziemię (5,7), brzydzili się tymi, którzy mówili szczerze (5,10), akceptując łapówki i odmawiając ubogim prawa dostępu do sądów (5,12). Amos konkretyzuje w wymowny sposób sytuację wykorzystywania, przytaczając jako przykład instytucję niewolnictwa. Normy, które w prawie izraelskim regulowały niewolnictwo, były bardzo precyzyjne i zmierzały do uniknięcia sytuacji, w której Izraelita byłby zredukowany do stanu niewolnika, ponieważ w takim przypadku anulowana zostałaby zasada braterstwa i równości przed Jahwe. W społeczności, o której mówi Amos widać całkowite rozluźnienie wszystkich norm. Jego oskarżenie wydaje się być skierowane głównie przeciwko praktyce brania w niewolę w przypadku nie wypłacenia długu. Za dług są sprzedawani niewinni i biedni, a więc ci wszyscy, którzy nie są odpowiedzialni za sytuację, w której się znaleźli. Zredukowanie człowieka do rangi

⁴ G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments, II: Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, München 1980⁷, s. 143n. Zob. F.C. Fensham, *Widow, Orphan and the Poor in Ancient Near Eastern Legal and Wisdom Literature*, JNES 21(1962) s. 129–139.

przedmiotu znajduje tutaj swoją najbardziej tragiczną wymowę. Następnym czynnikiem, który w znaczny sposób dezintegruje wspólnotę izraelską, jest wyzysk ekonomiczny. Księga Amosa ukazuje postać kupca (8,5), którego aktywność została konkretnie przedstawiona przez serię obrazów: fałszowanie wag, zmienianie jednostek miary, fałszowanie ciężarków, sprzedaż artykułów niepełnowartościowych za wartościowe. Jediną troską kupców Samarii była myśl o jak najszybszym powrocie do handlu po świątach w celu sprzedaży swoich towarów.

Mówiąc o sprawiedliwości, Amos ma na myśli człowieka we wszystkich aspektach jego życia, a więc również w aspekcie religijnym i społecznym. Słownik biblijny mówi o sprawiedliwości w ten sposób: „Biblia nie zna ogólnej koncepcji sprawiedliwości, ważnej dla wszystkich, na bazie której można ocenić postępowanie ludzi i samego Boga. Każda osoba posiada swoje specjalne zadanie sprawiedliwości wobec innych osób. Sprawiedliwość oznacza wierność przymierzu i dlatego posiada w Biblii znaczenie prawie wyłącznie religijne”⁵ Sprawiedliwość jest normą ogólną, która reguluje rozwój ludzkich relacji. Człowiekiem sprawiedliwym jest ten, który posiada umiejętność właściwego życia z Bogiem i ludźmi. Sprawiedliwy w swoim postępowaniu powinien opierać się na fakcie wybrania ze strony Boga. Wymagania, jakie stawia Bóg, związane z faktem wybrania i przymierza, powinny „stać przed oczyma” narodu wybranego. Według Amosa wymogi, jakie stawia prawo i sprawiedliwość zakładają potrzebę należytej świadomości (Am 5,7.24; 6,12). Sprawiedliwość nie polega jedynie na postępowaniu, które respektuje normy gwarantujące równość, ale na liczeniu się z prawdziwymi potrzebami każdego człowieka. Dotyczy to szczególnie ludzi, żyjących w warunkach ubóstwa lub ucisku. Amos uważa, że poprawny związek pomiędzy Bogiem a człowiekiem zależy od poprawnych relacji pomiędzy ludźmi. Gdy relacja z bliźnim jest niewłaściwa, podobnie dzieje się w relacjach z Bogiem. Według Amosa, jedyny sposób mogący polepszyć życie społeczności izraelskiej polega na pełnieniu sprawiedliwości i prawa, które biorą swój początek od Boga. Prorok nie ogłasza nowego programu społecznego, ale zachęca, aby zacząć realizować dawny program oparty na sprawiedliwości i prawie.

⁵ *Dizionario Biblico*, red. G. Miegge, Milano 1968², s. 300.

2. Groźby kar elementem dialogu Boga z Izraelem

Ogłoszony przez proroka Amosa wyrok za popełniane niesprawiedliwości społeczne jest surowy, ponieważ mówi o możliwości zerwania przymierza Jahwe ze swoim ludem⁶ Amos jawi się jako posłaniec Boga, oznajmujący bliskie nadejście dnia kary. H.W. Wolff w komentarzu do Am zauważa, że wszystko, co Amos powiedział na temat przyszłości Izraela można streścić w zdaniu: „Dojrzał do kary lud mój izraelski” (8,2)⁷ Temat kary powtarza się przez całą księgę jako główny motyw. Czasem występuje w formie ogólnych stwierdzeń: „Oto Ja zmiażdżę was tak, jak zmiażdży wozowy walec napełniony snopami” (2,13); „We wszystkich winnicach będzie narzekanie, bo przejdę pośrodku ciebie — rzekł Pan” (5,17). Przy innych okazjach Amos opisuje konkretną karę, która ma spotkać Izraelitów. Koniec nastąpi w postaci różnych klęsk, jak: najazd nieprzyjaciół (2,13–16; 6,14): zburzenie kraju (Am 3,11.14–15; 5,5.9.11b; 6,11); deportacje (4,2–3; 5,5.27; 6,7; 7,11.17); śmierć (5,2.17; 6,8–10; 8,14; 9,9–10); perturbacje kosmiczne i ziemskie (8,8.9.11.12.13).

a) Najazd nieprzyjaciół

Dwa pierwsze rozdziały Am powtarzają, z małymi wyjątkami, schemat: przestępstwo — kara. W wyroczniach przeciwko obcym narodom prorok odnosi się do ich przywódców. Nie czyni natomiast tego w wyroczni przeciwko Izraelowi (2,6–16). Wyrok wydany przeciwko obcym narodom opierał się tylko na jednym przestępstwie z ich strony, polegającym głównie na przekroczeniu prawa międzynarodowego. Karą było zesłanie ognia, który niszczył poszczególne stolice. Izraelici powinni wyciągnąć wnioski z wyroku wydanego na obce narody. Wszystko, co miało miejsce, było jedynie prelude do czegoś większego. Oznajmienie kary Izraelowi stanowi punkt kulminacyjny wyroczni przeciwko obcym narodom. To, co zostało powiedziane w odniesieniu do innych narodów, posłuży za tło do interwencji Jahwe wobec Izraela⁸

⁶ Ukazanie Izraela za jego grzechy przez Jahwe było znaną ideą we wcześniejszych tradycjach zachowanych w Starym Testamencie: jahwistycznej, elohistycznej, mądrościowej oraz tradycji dotyczącej przymierza.

⁷ H.W. Wolff, *Joel und Amos* (BKAT XIV 2), Neukirchen 1969, s. 125.

⁸ Jest to metoda spotykana u proroków. Jej celem jest otrzymanie zgody słuchaczy na początkowe stwierdzenie, aby potem zmusić ich do zaakceptowania tego, co zostało skierowane przeciwko nim samym. Zob. 2 Sm 12,1–14; Iz 5,1–30; Am 3,2.

Jeżeli Jahwe karze przestępstwa innych narodów, to tym bardziej ukarze za grzechy własny naród⁹. Uprzednio Jahwe walczył razem z Izraelem przeciwko jego nieprzyjaciołom, natomiast obecnie wystąpi przeciw samemu Izraelowi. Naród wybrany stracił wszystkie przywileje u Boga i stał się Jego wrogiem.

Ogłoszenie wyroku ukazuje, jakie działanie podejmuje Jahwe w odniesieniu do Izraela. Przyjdzie On jako nieprzyjaciół. Scena przyjścia Jahwe jest ukazana za pomocą wypowiedzianych zdań, które na przemian ukazują grozę i niemożność jej uniknięcia. Wykonanie wyroku zostało przedstawione na dwóch płaszczyznach: metafizycznej — jako bezpośrednie działanie Jahwe przeciwko Izraelowi, zobrazowane przez metaforę wozu miażdżącego wszystko (Am 2,13) i fizycznej — jako druzgocąca klęska militarna, spowodowana agresją wrogów (Am 2,14–16). Działanie Jahwe przeciwko Izraelowi jest porównane do przejazdu wozu przeładowanego snopami zboża¹⁰. Wóz naładowany snopami to państwo izraelskie obciążone grzechami społecznymi. W porównaniu tym prorok nawiązuje do bogactwa będącego owocem wyzysku. Amos rozumie, że bezkarny i tolerowany publicznie wyzysk oraz fałszywa religijność najbardziej obciążają państwo i gotują mu niechybną zgubę. Obraz wozu skrzypiącego pod zbyt ciężarem snopów zboża wyraża granice cierpliwości, do których został doprowadzony Jahwe (Iz 1,11.14) pod wpływem wzrastającej liczby grzechów Izraela (Mi 4,12; Za 12,6). Ten sam obraz skrzypiącego wozu przypomina odgłosy wydawane podczas trzęsienia ziemi. Wóz napęczniony zbyt wielkim ciężarem pozostawiał w ziemi ślady podobne do skutków trzęsienia ziemi. Według H.W. Wolffa oznaczało to, że Jahwe podejmie wkrótce działania przeciwko Izraelowi, poprzez trzęsienia ziemi¹¹. Towarzyszyło ono często teofanii i odnosiło się zwłaszcza do interwencji Bożych na korzyść własnego ludu (Sdz 5,4–5; Iz 6,1–13). Lęk, który towarzyszył takim zjawiskom, był łagodzony przez pewność, że Bóg działa na korzyść swojego ludu. W mowie Amosa motyw trzęsienia ziemi nabiera całkowicie przeciwnego charakteru, właśnie na niekorzyść Izraela. Tym razem zjawiska towarzyszące zbawczej interwencji Jahwe zostały skierowane

⁹ J. Vollmer, *Geschichtliche Rückblicke und Motive in der Prophetie des Amos, Hosea und Jesaja* (BZAW 119), Berlin 1971, s. 43–54; D.T. Williams, *The Sword, Famine and Pestilence. Expectation of Health and Prosperity in the Prophets*, OTEs 1(1988) z. 2, s. 1–19.

¹⁰ Wóz był używany do transportu różnych rzeczy (Rdz 45,19–27; 1 Sm 6,7–14; 2 Sm 6,3). Zob. J. Wiesner, *Wagen*, BHH III, s. 2127–2130.

¹¹ Wolff, *Joel und Amos*, s. 207n.

przeciwko Izraelowi, zamiast przeciwko jego nieprzyjaciołom. Podobnie jak podczas wojen Jahwe z obcymi narodami, najlepsi wojownicy nie potrafili się oprzeć Bogu, tak i teraz ten sam los spotyka najdzielniejszych wojowników Izraela. Idea trzęsienia ziemi zostaje następnie przełożona na obraz klęski wojskowej bez możliwości ucieczki. Autor czyni aluzje do wojny, podczas której mocarz zostanie zwyciężony, a najbardziej odważny będzie usiłował szukać ratunku jako ostatni uciekinier¹². Amos stara się poprzez szereg obrazów ukazać beznadziejność próby ratowania się ucieczką czy też walką i bohaterskimi wysiłkami. Wszystko zostanie udaremnione pod ciężarem win Izraela. Nie odnosi się to do określonej bitwy, ale w ten sposób prorok pragnie uzmysłwić obecny stan wrogości Jahwe względem Izraela. Izraelici, którzy czekali na dzień Pański (5,18), usłyszą z ust proroka, że ów dzień oznaczać będzie ich klęskę. Amos uważa, że karą będzie najazd nieprzyjaciela, który pojawi się nagle, jak trzęsienie ziemi ze wszystkimi skutkami. Jahwe jest przygotowany do ataku przeciwko własnemu narodowi, a konsekwencją ataku będzie całkowite opanowanie i uciemienie narodu¹³.

b) Zniszczenie kraju

Jahwe wymierzy Izraelowi karę w postaci zniszczenia kraju (Am 3,11.14–15; 5,5.9.11b; 6,11), co boleśnie dotknie dwóch newralgicznych sfer życia społecznego. Dojdzie do zniszczenia świątyni, będącej centrum życia religijnego kraju, oraz do zniszczenia pałaców, domów i winnic.

Pierwszym widzialnym przejawem kary będzie zniszczenie świątyni w Betel, a wraz z nią ołtarza (3,14; 5,5)¹⁴. Zniszczeniu ulegnie ołtarz, będący

¹² Są to motywy wzięte ze świętej wojny, w której Jahwe prowadzi siły Izraela przeciwko jego wrogom. Zob. G. von Rad, *Der Heilige Krieg im alten Israel* (Abhandlungen 2, Theologie des Alten und Neuen Testaments, 20), Zürich 1951, s. 8–20.

¹³ Wielkość tych zdobyczy jest określona przez podanie ich granic od wejścia do Chamat aż do potoku Araby (Am 6,14). Wyrażenie to ma swoje odniesienie w 2 Krl 14,25, według której Jeroboam II przywróci granice Izraela od wejścia do Chamat aż do morza Araby. Amos potwierdza za pomocą danych geograficznych całkowite zniszczenie królestwa północnego. Zob. K. Elliger, *Hamath*, BHH II, s. 629–630.

¹⁴ Kult w Betel sięgał epoki patriarchów (Rdz 28). W czasach Jeroboama I, pod koniec X wieku przed Chr., po podziale królestwa Salomonowego, Betel stało się miejscem kultu państwowego (1 Krl 12,29–34). W czasach Jeroboama II było ono pierwszym religijnym centrum Izraela (Am 7,10–13). Amos zwrócił szczególną uwagę na kult sprawowany w Betel, ponieważ był on powodem odstępstwa od Jahwe (Am 4,4–5; 5,5–6.21–23; 7,9; 9,1–4). Potępienie kultu w Betel można łączyć z judzkim

centralnym miejscem sprawowania kultu w świątyni (9,1), ponieważ Jahwe nie aprobuje ołtarzy, które przestały być gwarantem sprawiedliwości¹⁵. Współcześni Amosowi patrzyli na ołtarz jako na miejsce ekspiacji (Ez 43,20). Groźba zniszczenia ołtarza wywoływała lęk wśród Izraelitów. Jahwe sam zniszczy miejsce ucieczki, azylu i ekspiacji. Izraelici stali się winnymi tak wielkich przestępstw, że nie będzie dla nich żadnej możliwości ratunku. Ta ostatnia szansa została im zabrana przez Jahwe.

Nie tylko dom Boży razem z ołtarzem i jego czterema, o specjalnym znaczeniu rogami został skazany na zniszczenie, ale także domy Izraelitów czekał podobny los. Wzmianka o domach, ozdobionych kością słoniową i hebanem, nasuwa myśl, iż należały do króla lub do bardzo zamożnych rodzin (1 Krl 22,39). Budowano domy, których architektura była dostosowana do dwóch klimatycznych pór roku w Palestynie: lata i zimy (Jr 36,22). Według Amosa, życie w przesadnym luksusie było następstwem niesprawiedliwego ucisku. Osąd proroka nie wypływa ze zwykłej wrogości do kultury materialnej i jej oddziaływania, ale stanowi próbę ustosunkowania się do dalszych przemian społecznych, które przypominają scenariusz przechodzenia społeczności izraelskiej z ustroju rodowego do feudalnego. Tego rodzaju przemiany doprowadziły do zaniku solidarności pokoleniowej i do przewagi politycznej ludności kananejskiej, skupionej głównie w miastach. Zniszczenie struktury pokoleniowej odbiło się ujemnie na nowych formach monarchicznego rządu¹⁶.

Wykonanie kary zniszczenia Izraela nastąpi podczas najazdu nieprzyjaciela (Am 3,11; 6,11). Wróg wkroczy do kraju, zdobędzie mury obronne miast, a zwłaszcza stolicy Samarii, splądruje je i zburzy. Konkretna „potęga historyczna”, której destruktywne działanie zapowiedział Jahwe, pozostaje

pochodzeniem proroka. Ostra dyskusja Amosa z kapłanem Amazjaszem doprowadziła do ostatecznego wydalenia proroka z sanktuarium (Am 7,10–17).

¹⁵ Ołtarz posiadał cztery rogi, które były uznawane za rzecz świętą (Wj 27,2; 30,2). Namaszczano je krwią ze składanych w ofierze zwierząt. Krew uważana była za najbardziej istotną część ofiary (Wj 29,12; Kpl 4,7.18.25.30.34). Ołtarz zapewniał ochronę nieumyślnemu zabójcy i dawał prawo azylu przed mścicielami krwi. Ci, którzy byli zmuszeni uciekać w obawie przed zemstą, mogli liczyć na protekcję Jahwe przy ołtarzu (Wj 21,13–14; 1 Krl 1,50; 2,28), jeśli zdążyli się uchwycić jednego z czterech specyficznych „wyrastających” na każdym narożniku ołtarza rogów. W ten sposób mogli zabezpieczyć swoje życie przed mścicielem krwi, tzn. takim, który miał prawo pomsty za przypadkowe zabicie. Starożytne prawo przymierza przewidywało jednak możliwość, iż umyślny zabójca mógł zostać oderwany siłą od ołtarza po to, by wykonać na nim wyrok (Wj 21,14).

¹⁶ J.A. Soggin, *Il profeta Amos. Traduzione e Commento* (StudB 61), Brescia 1982, s. 95.

nieokreślona. Amos prawdopodobnie miał na myśli Asyrię, chociaż nigdy o niej nie wspomniał w swoich mowach. Narzędziem ukarania Izraela będzie obcy naród, działający niejako na polecenie Boga.

Izrael, chcąc rywalizować z potężnymi stolicami obcych państw, zgromadził wielkie bogactwa w pałacach Samarii, przygotowując własną zgubę. Amos zapowiada całkowite zniszczenie Samarii (6,8–11). Zniszczeniu ulegną przede wszystkim pałace i domy tych, którzy byli grabieżcami, a skarby zgromadzone w pałacach Samarii staną się łupem nieprzyjaciela. Dramat winy stanie się dramatem kary. Z powodu przestępstw Izrael zostanie pozbawiony tego wszystkiego, co dawało mu poczucie pewności zarówno z punktu widzenia religijnego (3,14), jak i świeckiego (Am 3,15). Karę Jahwe należy traktować jako konsekwencję niemoralnej i niereligijnej postawy Izraela. Następstwem wyrządzonych krzywd społecznych będzie całkowita utrata posiadanych bogactw (Pwt 28,15–48; Mi 6,15)¹⁷

c) Deportacje

W obrazie przyszłości Izraela prorok Amos przedstawia najazd wroga, czego następstwem będzie zniszczenie kraju i deportacja. Zapowiedź kary deportacji kobiet zamieszanych w uciskanie biednych i gnębienie ubogich jest poprzedzona słowami: „Oto dni na was nadchodzą” (Am 4,2b)¹⁸ Autor czyni aluzję do wydarzeń nowej ery, która całkowicie zmieni obecny stan rzeczy. Kobiety z wyższych sfer nazwane przez proroka krowami Baszanu dostaną się do niewoli i będą traktowane jak pochwycone bestie. Żadna z nich nie znajdzie ratunku. Wrogowie wywleką wypiełgnowane kobiety na hakach, jak pędzi się bydło trzymane hakiem za nozdrza. Takie traktowanie kobiet przypomina okrucieństwo Asyryjczyków, którzy prowadzili jeńców do niewoli trzymając ich za kółka przetknięte w okolicy dolnej wargi (2 Krl 19,28; 2 Krn 33,11; Iz 37,29).

Deportacja będzie całkowita i bez opóźnień. Obraz zniszczonych murów miasta, przez które można przechodzić we wszystkich kierunkach, stanowi świadectwo całkowitego zniszczenia i powszechnej deportacji. Podobnie

¹⁷ Domy i winnice stanowiły jedyne dobra dające poczucie wolności i niezależności. Ludzie bogaci, wchodząc w ich posiadanie, ograniczali wolność ich właścicielom. Mimo to bogaci nie będą cieszyć się ze swych zdobyczy (Kpł 26,26).

¹⁸ Wyrażenie to jest często powtarzane przez proroka Jeremiasza (Jr 7,32; 16,14) i innych autorów biblijnych (1 Sm 2,31; 2 Krl 20,17; Iz 39,6) dla przedstawienia tajemnicy przyszłości.

jak po zniszczeniu murów Jerycha każdy Izraelita mógł wejść bezpośrednio do miasta, tak teraz każda kobieta Samarii opuści miasto najkrótszą drogą przez wyłom w murze pozostawiony przez zwycięskiego wroga. Wzmianka o wyjściu przez wyłom w murze świadczy o tym, że miasto legnie w gruzach. Amos podkreśla, że kara zostanie wykonana z drobiazgową dokładnością: resztę pochwyć rybackimi wędkami. Zastosowana tu metafora wędki wydaje się sugerować użycie siły do wyciągania kobiet z ruin, jak ryb z wody.

Amos nie podaje dokładnie miejsca deportacji (5,27). Mówi o nim w sposób bardzo ogólny. Niebezpieczeństwo przyjdzie z północy w postaci inwazji asyryjskiej, której konsekwencją będzie deportacja ludu Izraela w tamtym kierunku. Użycie określenia „poza Damaszek” (Am 5,27) ukazuje jasno, że prorok miał na myśli Asyrię¹⁹. Damaszek był metropolią odwiecznego wroga Izraela.

Na czele kolumny uprowadzonych do niewoli pójdą przywódcy (6,7). Nie bez pewnej dozy ironii Amos umieszcza ich na czele smutnej kolumny wygnańców Izraela: pierwsi w godności, pierwsi w grzechu i pierwsi w ponoszeniu kary. Jest to wyrok bez miłosierdzia dla tych, którzy sami miłosierdzia nie mieli dla swoich braci.

Deportacja oraz inne kary dosięgną także kapłanów (7,17). Amazjasz relacjonując królowi prorocstwo Amosa pominął w nim najważniejsze słowa, zmieniając przez to w zasadniczy sposób jego sens. W prorocztwie, które przytoczył, podając je do publicznej wiadomości, prawdopodobnie celowo opuścił wymienione konkretne grzechy narodu i wezwanie do nawrócenia oraz sfałszował wypowiedź proroka, mówiąc o śmierci Jeroboama II (7,10). Być może, uczynił to świadomie, aby tym skuteczniej wpłynąć na króla. Amazjasz usiłował wykorzystać wypowiedź proroka do politycznej intrygi. Jego postawa odzwierciedla nie liczący się z sumieniem stan religijności Izraelitów. Amazjasz chciał udaremnić przekazanie woli Bożej Izraelitom przez proroka Amosa i dlatego musiał wysłuchać zapowiedzi kary Bożej²⁰. Amos dokładnie wymienia poszczególne kary: publiczne zhańbienie żony, wymordowanie dzieci, pozbawienie ziemi rodowej, śmierć w hańbie. Kara dosięgnie nie tylko kapłana, ale wszystkiego, co było z nim związane: rodzinę i własność. Amazjasz zostanie ukarany tą samą karą, która dotknęła naród wybrany. Jego żona zostanie publicznie zniesławiona i potraktowana

¹⁹ Chociaż Amos nigdy nie wspomina Asyrii, to trzeba podkreślić, że uznaje szeroką rozciągłość królestwa Aramejczyków (1,5).

²⁰ Jest to rzadki przypadek wygłaszania kary przez proroka przeciwko pojedynczej osobie. Zob. Iz 22,15–24; Jr 20,3–6; 29,21.

jako prostytutka przez żołnierzy zwycięskiego wroga (7,17). Jego dzieci zostaną zabite. Pozbawienie kogoś potomstwa oznacza śmierć całego rodu, co w tradycji Izraela było uważane za śmierć bardziej dotkliwą od własnej śmierci.

Cała własność zostanie podzielona pomiędzy zwycięzców (2 Krl 17,24; Jr 6,12; Mi 2,4), którzy — po uprowadzeniu miejscowej ludności — wprowadzą na teren Królestwa Izraelskiego nowych osadników wraz z ich bogami. Przez to ziemia izraelska zamieszкана przez Jahwe, czysta i święta zostanie zbezczeszczona (Ez 4,13; Oz 9,3n). Ostatnią karą będzie śmierć na obcej, pogańskiej ziemi, która stanowi karę szczególnie dotkliwą dla kapłana. Kapłan, którego obowiązkiem było stanie na straży czystości kultu (Kpł 10,10), zostanie poprowadzony na śmierć do kraju, który jest nieczysty jako pozostający pod panowaniem obcych bogów (1 Sm 26,19; Ez 4,13; Oz 9,3). Według Amosa deportacja stanowi całkowite przekleństwo. Prorok zapowiada niewolę jako szczególną karę Bożą.

d) Śmierć

Amos porównuje Izrael do dziewczicy, która umiera nie zaznawszy radości macierzyństwa. Umiera w kraju, który nie był dla niej przeznaczony. „Dziewica Izraela” jest znanym, lecz na co dzień nie stosowanym sformułowaniem, użytym tu dla podkreślenia wyjątkowo tragicznej sytuacji. Zwrot ten personifikuje naród, który ma zginąć przedwcześnie. Ta personifikacja jest podobna do Izajaszowej „Córki Syjonu” na oznaczenie Judy. Obydwa zwroty są znane w literaturze prorockiej: „Dziewica Izrael” (Jr 18,13; 31,4.21) i „Córka Syjonu” (Iz 1,8; 10,32; 37,22)²¹. Śmierć dziewczicy przed wydaniem na świat potomstwa była postrzegana jako szczególna kara Boża. Prorok przedstawia klęskę narodu w postaci wydarzeń, które już się dokonały. Ze słów „nie będzie mogła powstać” (Am 5,2) wynika, że upadek jest nieodwracalny, zgodnie z innymi wypowiedziami proroka (5,27; 6,14; 7,8–9; 9,1–4). Klęska narodu polega na tragicznym w skutkach braku nadziei. Nie ma nikogo, kto mógłby pomóc. Jak długo Jahwe pozostanie jeszcze jako ostoja, która mogłaby mimo wszystko przyjść z pomocą będącym w rozpaczliwej sytuacji (1 Sm 2,2–8; Oz 6,2; Am 9,11)? Ziemia przekazana w darze ojcom i traktowana jak sakrament, przez który dopełniło się wybranie Izraela, sta-

²¹ E. Osty, *Amos, Osée*, Paris 1960², s. 39.

je się nagle miejscem jego przekleństwa i śmierci. Hymn na cześć Jahwe jako Zbawiciela przechodzi w lamentację nad zmarłymi (5,1–3.6–17; 8,3.10).

Termin „dziewica” zawiera w sobie młodość i dziewictwo. Izrael w czasach Amosa uważał się za pełnego młodości i młodzieńczego wigoru²². Przedwczesna śmierć jest tu rozumiana jako upadek narodu (Sdz 11,33–40; Am 8,10–13). Amos jako pierwszy zastosował literacki rodzaj lamentacji w odniesieniu do grupy społecznej, w tym przypadku do Izraela. W podobny sposób Ezechiel używa lamentacji w odniesieniu do Tyru (Ez 26,17; 27,2; por. Jr 9,16–21; 49,3). U proroka Izajasza w 1,21–22 lamentacja odbywa się nie tyle nad śmiercią, ile nad grzechami Jerozolimy²³. Płacz jest szczególnie bolesny, ponieważ dotyczy Izraela, który jest jeszcze dziewicą, a już musi umierać²⁴.

Głównym tematem lamentacji jest upadek lub śmierć narodu. Słowo upadek jest odnoszone przeważnie do śmierci od miecza (Lm 2,21). Ten sam temat upadku jako śmierci powróci w Am 7,17; 8,14. Ta, która umarła, nie powstanie już więcej, jej upadek jest ostateczny. Ciało leży na ziemi i nikt go nie podźwignie. Wyrażenie „upadła” należy tutaj, jak w wielu innych wypadkach, rozumieć w znaczeniu: opuszczony przez Boga (1 Sm 12,22; 1 Krl 8,57; 2 Krl 21,14)²⁵. Podźwignąć kogoś oznacza udzielić pomocy ciężko rannemu. Jest to prawie równoznaczne z przywróceniem mu życia (Oz 6,2). Prorok podkreśla w emfaticzny sposób koniec Izraela jako fakt absolutnie pewny i definitywny²⁶. Idea śmierci została podwójnie podkreślona: najpierw w słowach „leży na ziemi”, tzn. jako upokorzona królowa w miejscu, gdzie zwykle panowała (Lm 1,1), a następnie przez wyrażenie „upadła”, przy czym prorok ma na myśli opuszczenie przez Boga (Am 5,2). Amos mówi o przyszłości tak, jakby to wszystko już się dokonało. W gestach i słowach symbolicznych antycypuje wydarzenia i ukazuje, w jakim kierunku potoczy się historia. Lamentacji proroka nie należy więc pojmować jako ironii, ale jako wyraz jego przekonania o ostatecznej decyzji Boga, o tym, że koniec już faktycznie nastąpił. Słowa proroka musiały brzmieć bardzo dziwnie, po-

²² J.L. Mays, *Amos. A Commentary* (OTL), London 1969, s. 85; Wolff, *Joel und Amos*, s. 277n.

²³ R. Fey, *Amos und Jesaja. Abhängigkeit und Eigenständigkeit des Jesaja* (WMANT 12), Neukirchen 1963, s. 65.

²⁴ Wolff, *Joel und Amos*, s. 271.

²⁵ H. Wildberger, *Jesaja* (BK X 1), Neukirchen-Vluyn 1972, s. 97n.

²⁶ E. Cortese, *Ezechiele. Versione — Introduzione — Note* (NVDB 27), Roma 1973, s. 161.

nieważ zostały wypowiedziane w czasie rozkwitu królestwa za panowania Jeroboama II. Spustoszenie dotknie wszystkiego i wszystkich (Am 5,17). Nawet w winnicach, będących obrazem całego ludu, gdzie zwykle brzmią pieśni weselne (Iz 16,10), rozlegać się będzie płacz. Przyczyną ogólnej żałoby będzie przejście pośrodku Izraela Jahwe wymierzającego karę. Przejście pośrodku Pana jest echem jego przejścia pomiędzy Egipcjanami i zabicia ich pierworodnych (Wj 12,12–13). Karzące przejście Jahwe ciągle powraca u Amosa, chociaż w innych formach (3,9; 7,8.10).

Amos przedstawiając czasy sądu, podkreśla osobową obecność Jahwe, który nie daje Izraelitom żadnej szansy oprócz możliwości poznania Jego samego. Jahwe ogłasza karę wydania Izraela wrogom, podobną do kary jaką kiedyś Mojżesz zagroził Izraelowi za odstępstwo od Niego. Mieści się w tym groźba wojny, klęski i spustoszenia kraju, jak również uprowadzenia mieszkańców do niewoli. Prorok, mówiąc o wydaniu miasta, ma na myśli stolicę kraju, Samarię wraz z jej mieszkańcami. Stolica reprezentuje całe królestwo. Wyniosłość i pycha Izraela tworzą paralelizm do określenia „jego pałace”, tym bardziej, że karą przeciwko nim ma być grabież miasta przez wroga.

Amos przedstawia wykonywanie wyroku karzącego Izrael w postaci inwazji wroga i zniszczenia kraju. Do tego dołącza plagę zarazy, która dosięgnie tych wszystkich, którym uda się uniknąć kary za pierwszym razem. Obecność martwych ciał w domach wskazywałaby na to, że przyczyną śmierci będzie zaraza. Obraz ukazany w 6,9–10 przedstawia ideę śmierci powszechnej. Ekipy ludzi zdrowych chodzą od domu do domu i wynoszą zmarłych, aby zapobiec rozprzestrzenianiu się zarazy. Nie ma miejsca na normalne czynności pogrzebowe. Konieczne jest szybkie pozbywanie się ciał zmarłych. Stąd też mowa o palących zwłoki. Kremacja zwłok, która w środowisku semickim była uważana za profanację zmarłego i dlatego zabroniona, stała się koniecznością²⁷ Usuwanie zmarłych nie jest w tym wypadku religijnym aktem miłosierdzia, ale przymusem.

Jahwe występuje jako absolutny Pan narodowej historii. Polecenie wykonania wyroku na winnych spośród ludu jest zobrazowane w formie metafory przesiewania zboża (Am 9,9). Izrael zostanie tak przesiany przez inne narody, jak przesiewa się ziarno.

Opisy sądu Bożego według Amosa są ściśle powiązane z przyrodą, która odgrywa karzącą rolę w historii narodu wybranego. Amos pojmuje przy-

²⁷ Zwłoki palono tylko w nadzwyczajnych przypadkach. Zob. Joz 7,25; 1 Sm 31,12.

szłość jako rzeczywistość historyczną. Nigdy nie sugeruje, że sąd i wydany wyrok miałyby powodować jakąś dyskryminację. Jego posłanie polega na ogłoszeniu historycznego końca Izraela. Logiczny wniosek, który mogłaby sugerować metafora przesiewania, tj. oddzielanie dobrych od złych, nie jest przez proroka bezpośrednio zamierzony. Metafora o przesiewaniu zboża jest szczegółowo wyjaśniona w w. 9,10, który interpretuje ją jako ogłoszenie wyroku bez mocniejszego podkreślenia idei oddzielenia.

Oskarżonymi są „wszyscy grzesznicy z [...] ludu” Grzesznicy znajdujący się wśród ludu są scharakteryzowani przez przytoczenie ich własnej teatralnej deklaracji: „nie zbliży się ani nie dotknie nas niedola” (9,10b). Wyrokiem jest śmierć. Narzędziem wykonania wyroku jest miecz Jahwe odgrywający znaczącą rolę w upadku Izraela. Jahwe sam posługuje się mieczem (Am 4,10; 7,9; 9,1) lub wydaje polecenie mieczowi, jak gdyby swojemu słudze (9,4).

Amos używa stylizowanego języka, mówiąc o historii jako Bożym dramacie. Nie wymienia konkretnego narodu jako wykonawcy wyroku nad Izraelem. Być może „miecz Jahwe” jest motywem tradycji świętej wojny (Sdz 7,20). Odkąd Amos skierował groźbę świętej wojny przeciwko Izraelowi, mówi o mieczu jako narzędziu kary, którym posłuży się Jahwe (5,18–20).

Uprzywilejowana pozycja wśród narodów przyznana Izraelowi przez Jahwe nie może być traktowana jako przyzwolenie na niekończące się grzechy. Stąd też karzące wyroki Jahwe za przewinienia Izraelitów opierają się między innymi na fakcie wybrania. Naród nie liczy się zupełnie ze zobowiązaniami wpływającymi z wybrania i uważa, że nic złego stać się nie może (9,10). Groźbę „dnia Jahwe” Izraelici chcą odnieść do pogromu ich wrogów przez Jahwe. Słuchacze Amosa poznają mroki tego dnia i groźbę działania Jahwe, jaka wówczas zapanuje (5,18–20). Amos zdecydowanie występuje przeciw bezpodstawnej pewności Izraelitów i wzywa ich do zmiany myślenia. Wybranie łączyło się z większą odpowiedzialnością (3,2). Historia zbawienia istnieje także dla innych narodów, chociaż może one o niej nie wiedzą, a Izrael jej nie uznaje.

e) Perturbacje na ziemi i w kosmosie

Grzechy Izraela powodują zbliżanie się katastrofy, w której weźmie udział cała natura (Am 8,8–9.11–13). Następuje interwencja kosmosu, „zawiedzio-

nego” postępowaniem człowieka²⁸ Kosmiczna oprawa kary przybiera coraz wyraźniejsze kształty, które z czasem konkretyzują się jeszcze bardziej. Cały kosmos się oburza, kary przychodzą falami, jedna po drugiej. Otwiera się scena kosmiczna, na której daje się zauważyć wielkie przygnębienie. Powraca obraz trzęsienia ziemi, jako przyczyna powszechnej żałoby (8,8–9)²⁹ W obrazie tym jest zawarta groźba najazdu nieprzyjaciela i klęski wojennej wraz ze wszystkimi następstwami (Am 2,13–16). Według J.A. Soggina, chodziło o trzęsienie ziemi, które miało miejsce już wcześniej³⁰ Tekst faktycznie wydaje się wyjaśniać minioną katastrofę w tym znaczeniu, że podaje jej przyczynę i motywacje etyczne, uważając ją za sąd Boży przebiegający według reguł poświadczonych przez Stary Testament³¹. Amos porównuje obraz trzęsienia ziemi do obrazu wzbierania i opadania Nilu podczas dorocznych wylewów³². Główną podstawą porównania jest zewnętrzne podobieństwo falowania skorupy ziemskiej podczas trzęsienia ziemi do fal wezbranych wód rzeki. Prorok przypisuje ziemi właściwości istoty czującej; uwydatnia w ten sposób powtarzającą się w Starym Testamencie myśl o tajemniczym związku przyrody z Bogiem i o jej wrażliwości na występki człowieka. Trzęsienie ziemi stanowi wyraz oburzenia natury na postępowanie przewrotnych ludzi³³. Jest to problem solidarności natury i jej związku z losem człowiekiem. Problem ten przewija się w Starym Testamencie, począwszy od opisu stworzenia (Rdz 1) aż do opisu sądu eschatologicznego (Mdr 5,17–23).

Nie tylko trzęsienie ziemi, ale także inne zjawiska kosmiczne, np. zaćmienie słońca dotkną Izrael. Ciemność jest symbolem śmierci, podczas gdy światło jest symbolem radości i życia (Koh 11,7). Myśl zawarta w Am 8,11 podkreśla nagły i straszny charakter zjawiska całkowitego zaćmienia słońca³⁴. Prorok chciał opisać nadzwyczajne zjawisko kosmiczne budzące grozę,

²⁸ Por. Job 20,27: „Niebo odsłoni przewiny, ziemia dlań wrogiem się stanie” Zob. też Iz 24,20.

²⁹ Por. Am 3,14; 4,11; 6,11; 9,1a. Ponadto zob. A. von Hoonacker, *Les douze petits prophètes* (EB), Paris 1908, s. 275n.

³⁰ Soggin, *Il profeta Amos*, s. 178.

³¹ Cortese, *Ezechiele*, s. 230.

³² Osty, *Amos, Osée*, s. 54.

³³ *I profeti minori, I: Introduzione generale. Amos*, red. G. Rinaldi, Torino 1953, s. 205.

³⁴ Na ogół egzegeci utożsamiają to zaćmienie słońca z zaćmieniem widzianym w Palestynie 9 lutego 784 lub 15 czerwca 763 przed Chr.; R.S. Cripps (*A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Amos*, London 1929, s. 316) i A. Weiser (*Das Buch der zwölf kleinen Propheten*, ATD 24,1, Göttingen 1979⁷, s. 196n) uważają, że nie można dowieść związku zapowiedzi Amosa ze wspomnianym zaćmieniem słońca w VIII wieku przed Chr.; Mays (*Amos*, s. 146n) i W. Rudolph (*Joel. Amos. Obadja. Jona*, KAT XIII

które samo w sobie nie miało być narzędziem, a tylko znakiem nadchodzącej kary Bożej (Iz 13,10; 24,23)³⁵.

Perspektywa eschatologiczna przedłuża się poprzez nowy akcent — rozwija groźbę kary w postaci zniszczenia narodu zaledwie uformowanego. Amos mówi o przyszłych dniach, które będą głodem duchowym³⁶. Groźba kary została przedstawiona przede wszystkim w obrazie głodu i pragnienia. Klęska głodu, której towarzyszyły wojny, susza czy też zaraza, występowała często w Izraelu, jak to potwierdzają dokumenty biblijne z czasów patriarchów (Rdz 12,10; 26,1; 42,5), sędziów (Rt 1,1) i monarchii (2 Sm 21,1; 1 Krl 18,2; 2 Krl 4,38; 6,25; 8,1; 25,3). W interpretacji religijnej, którą przedstawiają prorocy, głód i inne klęski towarzyszące, były rozumiane jako kara Boża (Iz 5,13; 8,21; 9,19; Jr 11,22; 14,12–13; 15,2; 16,4; 18,21; Ez 5,12.16–17; 6,11–12; 7,15; 14,13.21)³⁷. Prorok Amos, mówiąc o klęsce głodu, wyjaśnia, że chodzi tu tylko o czysto słowne podobieństwo pojęć. W postaci głodu i pragnienia słowa została wyrażona groźba zaniku prorocstwa, aż do zaprzestania jakiegokolwiek przejawu Bożego działania. Nie jest to wszakże oznaka nawrócenia i gorliwości religijnej wśród ludu, ale nowy element kary Bożej. Ponieważ swoje słowa Jahwe przekazywał Izraelowi za pośrednictwem proroków (Am 3,7), należy wnioskować, że mamy tu zapowiedź ustania ich działalności i opuszczenia Izraela przez Jahwe (Lm 2,9; Ez 7,26; Oz 3,4; 5,6; 9,7; Mi 3,7).

Uporczywe a zarazem daremne będzie wyczekiwanie Izraelitów na „słowa Jahwe” Amos w dramatycznym obrazie przedstawia ich tragedię: odczuwają dotkliwie brak słowa Bożego i docenią jego wartość wówczas, gdy będą go pozbawieni (1 Sm 28,6). J. Pedersen podkreśla, że słowo Boże objawione przez proroka, jest nieodzowne dla życia ludzi, jak chleb i wino³⁸.

2, Gütersloh 1971, s. 265n) są nastawieni sceptycznie do teorii konkretnego zaćmienia słońca, o którym mówi prorocstwo Amosa. Rinaldi (*I profeti minori*, s. 205) uważa, że zjawisko przedstawione przez proroka nie było naturalnym zaćmieniem słońca, które miało miejsce w VIII wieku przed Chr.

³⁵ Chodzi tu o formy wyrazu właściwe gatunkom literackim należącym do rodzajów eschatologicznych, w których to kategoriach mieści się dany znak. Zaćmienie słońca jako znak poprzedzający koniec występuje także u innych proroków.

³⁶ Rudolph, *Joel. Amos. Obadja. Jona*, s. 225–228.

³⁷ Kpł 26,26 i Pwt 28,48; 32,24 wymieniają klęskę głodu wśród kar zarezerwowanych za niewierność, podczas gdy 2 Sm 24,13 umieszcza klęskę głodu wśród kar zaproponowanych przez Boga Dawidowi jako karę za jego grzechy.

³⁸ J. Pedersen, *Israel. Its Life and Culture*, III–IV, London 1947, s. 107–149.

3. Odnowa królestwa

Przepowiadanie Amosa, które na pierwszy rzut oka wydaje się paradoksalne, jest pojmowane jako posłanie nadziei i zbawienia. Epilog Am (9,11–12) świadczy o tym, że wcześniejsza proklamacja prorocka dotycząca końca Izraela nie była ostatnim słowem Boga. Mocniejsza od zamiaru zniszczenia Izraela będzie łaska i miłosierdzie ze strony Jahwe. Prorok patrzy w kierunku przyszłości w świetle tego, co zaistniało w przeszłości. To, co Jahwe uczynił przez Dawida, nie straciło jeszcze swojego znaczenia: zapowiadana odnowa przyjdzie. Odnowa ludu, o której mówi Am 9,14, jest czymś zupełnie innym niż zwykły powrót z niewoli babilońskiej³⁹. Przywrócenie królestwa jest jedynie punktem wyjścia tej odnowy. Cel odnowy wykracza poza obydwie królestwa i dotyczy całego narodu wybranego, któremu jest obiecane zwycięstwo nad nieprzyjaciółmi i zdobycie ich terytoriów (Am 9,12). Nowy szalas Dawida będzie przypominał dawne królestwo, które obejmie także narody, należące kiedyś do Izraela. Szalas był prostą konstrukcją, chroniącą zazwyczaj przed słońcem żołnierzy, strażników stojących na straży lub pielgrzymów udających się do sanktuariów (Kpł 23,42; Iz 1,8). W większości zastosowań tego pojęcia w Starym Testamencie oznaczało ono coś, co jest tymczasowe, prowizoryczne, daje cień, ale nie stałe zabezpieczenie. Dlatego niektórzy komentatorzy widzieli w tym wyrażeniu symbol czegoś, co samo z siebie może upaść, ale w rękach Boga może stać się mocne i chwalebne. Za takim rozumieniem wyrażenia „upadający szalas” przemawia fakt, że głównym podmiotem działania jest Bóg. Szalas w Starym Testamencie wiąże się także ze Świątym Namiotów. Było ono uroczystością (Kpł 23,33–36; 1 Krl 12,32), podczas której król pełnił rolę pośrednika pomiędzy Bogiem a ludem, czyli prawdopodobnie funkcję kapłańską według obrządku Melchizedeka⁴⁰. W tym kontekście podniesienie szalasu Dawidowego oznacza przywrócenie królowi roli mediatora. U Izajasza, współczesnego Amosowi, wyrażenie „szalas” (Iz 4,5.6) oznacza miejsce schronienia i odświeżenia. Iz 32,1–2 łączy po-

³⁹ Idee Dawidowe w literaturze prorockiej podkreślały element nadziei (Iz 1,26; 9,1–7; 11,1n; 55,3; Jr 23,5; 33,14n; Ez 34,23n; 37,24.25; Oz 3,5). Prorocy widzą mesjańską przyszłość ludu pod władzą tego samego króla.

⁴⁰ Gdy Dawid zdobył Jerozolimę (2 Sm 5,6nn) kapłaństwo Melchizedeka jeszcze funkcjonowało. Sięgając do tradycji, uznał je za kapłaństwo Jahwe. Dawid znając tradycję mógł zarezerwować dla siebie rolę Melchizedeka jako kapłana. To może wyjaśnić oczekiwanie, że Mesjasz wywodzący się z pokolenia Dawidowego będzie pełnił rolę kapłana (Ps 110).

jęcie szafasu z mesjańskim panowaniem króla. Z woli Boga król będzie pełnił rolę pośrednika i zostanie w pełni zaakceptowany przez Jahwe. Jego obecność przyniesie bezpieczeństwo i odnowę narodu⁴¹. Szafas Dawidowy występuje tutaj w roli metafory na określenie królestwa Dawidowego. Obietnica sięga w przyszłość, przypomina o dobrobycie i bezpieczeństwie narodowego istnienia za czasów panowania Dawida. Jahwe sam odbuduje szafas Dawidowy i dołączy do niego wszystkie narody razem z resztą Edomu, dawnego nieprzyjaciela, który pierwotnie należał do niego (2 Sm 8,14)⁴².

Amos przekazał swoje posłanie w nadziei, która mówiła o niemal idealnej przyszłości: o królestwie Dawidowym i obietnicach danych wielkiemu królowi. Chodzi tutaj o obietnicę zbawienia nie tylko dla Judy, ale o odnowę, która obejmie Judę i Izrael⁴³. Jedność obydwu królestw stanowi część

⁴¹ Na temat różnych możliwości tłumaczenia wyrażenia „szafas Dawidowy” zob. Soggin, *Il profeta Amos*, s. 189.

⁴² Edom był dzikim, skalistym regionem leżącym na południe od Morza Martwego, po obu stronach Wadi Arabah. Nazwa Edom znaczy czerwony region i pochodzi od czerwonych ziarenek piasku występujących w okolicy. Królewski szlak handlowy północ-południe przebiegał przez środek Edomu. Pomysłowość Edomu była uwarunkowana kontrolą nad przejeżdżającymi karawanami z Judy i południowej Arabii do Egiptu. Podczas królowania w Judzie Jorama (849–842 przed Chr.) Edomici uwolnili się z zależności judzkiej i utrzymywali swoją niezależność. Od VIII wieku przed Chr. Edom był znaczącym królestwem. Ozjasz z Judy zajął ponownie Edom, ale za czasów króla Achaza Edom pokonał Judę. Płacił daninę Tiglat-Pileserowi III z Asyrii (745–727 przed Chr.) i przez następne 100 lat był jego wasalem. W czasie inwazji Babilończyków na Judę w 586 roku przed Chr. Edomici pomagali im w zdobyciu Jerozolimy (Ps 137,7). Edom był przytaczany przez proroków jako ucieleśnienie wrogości świata wobec królestwa Bożego (Lb 20,14; Am 1,11). Negatywną wzmiankę o Edomie można należyć zrozumieć w kontekście polemiki, która zrodziła się wskutek negatywnej jego postawy wobec Królestwa Judy podczas inwazji Nabuchodonozora II i oblężenia Jerozolimy (Jr 49,7nn). Specjalne odniesienie do Edomu pasuje najlepiej do czasów po upadku Judy, kiedy był on poważnie nękany od wschodu i południa (Ps 137,7; Lm 4,21–22). Zajęcie Edomu oznaczało koniec realnej i zdecydowanej opozycji dla narodu wybranego. Wskazuje to także na obecność i siłę nowego Dawida. Upadek Edomu jest jednym ze znaków przyjścia Mesjasza.

⁴³ Stwierdzenie o odnowie domu Dawidowego dotyczy także Królestwa Izraelskiego, oczekującego na idealne czasy. Oczekiwanie to łączyło się z obietnicą zjednoczenia religijnego wszystkich narodów. Odnowa będzie nie tylko korzyścią domu Dawidowego. Proroctwo to z całą pewnością nie może być zawężone jedynie do Królestwa Judy. Ma ono na uwadze cały naród wybrany żyjący w Królestwie Izraelskim i Judzkim (zob. N.M. Loss, *Amos e introduzione al Profetismo Biblico* (NVDB 29), Roma 1979, s. 258; G.H. Davies, *Amos — the Prophet of Re-Union*, ExT 92(1980–81) s. 196–200). Jest to zgodne z ogólną myślą Amosa, który wprawdzie przepowiada w Królestwie Izraelskim (Am 7,10–17), lecz nie traci z pola widzenia Królestwa Judzkiego (Am 1,2; 2,4–5; 6,1).

przyszłych obietnic. Królestwa zostaną zjednoczone pod prawowitą władzą następcy Dawida. Nowe królestwo odzyska swoje dawne granice. Narody zdobyte i rządzone przez Dawida były uważane za własność Jahwe. Amos nie oczekuje królestwa światowego, ale takiego, jakie istniało za czasów Dawida (Ps 60). Obietnica poszerza się na wszystkie narody⁴⁴. Edom i wszystkie narody są nazywane po imieniu. Wypowiedzenie imienia było aktem prawnym, który oznaczał wzięcie w posiadanie i zapewniał gwarancję własności⁴⁵. Było ono potwierdzeniem zwierzchności nad kimś lub czymś⁴⁶. Oznaczało to również wejście w specjalne relacje z kimś w związku z przekazywaniem własności. Wypowiedzenie imienia w czasie wojny mogło odnosić się także do praw zwycięzcy, który zdobywa kraj lub miasta. Nazywać kogoś po imieniu, czyli sięgać do jego pochodzenia, było drogą do zdobycia panowania. Po upadku Raba Ammona Joab mówił do Dawida: „wezmę miasto i zostanie ono nazwane moim imieniem” (2 Sm 12,28). W czasach Dawida Jahwe wypowiadając swoje imię nad narodami, ogłosił w ten sposób swoje zwierzchnictwo nad nimi (2 Sm 12,28).

W epilogu księgi Amos dodaje, że świetność domu Dawidowego, która już niemal zgasła, jak upadający szafas, zostanie odnowiona. Nowym elementem jego świetności jest szeroki zakres panowania: zostanie weń wciągnięta cała przyroda wraz ze światem zwierzęcym i powróci do stanu rajy przed upadkiem pierwszych ludzi. Przyroda się nie zmieni, ale dostąpi błogosławieństwa Boga i wyda owoce przy uczciwej pracy człowieka. Praca nie będzie już przekleństwem, a zbiorów nie dotknie zniszczenie przez najazd nieprzyjaciół (Kpł 26,3–13). Wyrocznia kieruje oczy ludu, biednego i głodnego, na obraz kraju mlekiem i miodem płynący. Kraj ten stanie się ponownie tak płodną Ziemią Obiecaną, że roczny rytm zbiorów z trudem zakończy się przed rozpoczęciem prac związanych z nowym cyklem upraw.

Po potopie przymierze Boga z ludzkością znajduje swoje wypełnienie w powrocie utraconego rajy (Rdz 8,22). Lud powróci i osiedli się w swojej ziemi (Am 9,15). Nostalgia ojców za Ziemią Obiecaną zostanie zaspokojona: będą cieszyć się odpoczynkiem, a Izrael stanie się winnicą Boga. Wszystko jest dziełem Boga, który zmienia los całego ludu (Am 9,12). Ścisły związek i harmonia pomiędzy Bogiem a ludem zostaną odnowione. Amos nie wierzy,

⁴⁴ W.C. Kaiser, *The Davidic Promise and the Inclusion of the Gentiles (Amos 9: 9–15 and Acts 15: 13–18)*. A. Test Passage for Theological Systems, JEVTs 20(1977) s. 97–111.

⁴⁵ L. Alonso Schökel, J.L. Sicre Diaz, *Profetas. Comentario*, II, Madrid 1980, s. 993.

⁴⁶ K. Gallig, *Die Ausrufung des Namens als Rechtsakt in Israel*, TLZ 81(1956) s. 65–70.

że człowiek sam może zmienić świat; uważa, że jest to dzieło Boga, który prowadzi wszystko do celu, pomimo dobrych lub złych intencji człowieka (Ps 126). Przyszłość została pomyślana jako nowy świat, który będzie owocem pracy rąk ludzkich i daru Bożego⁴⁷

Dobrobyt, jakiego zazna Izrael w nadchodzących czasach, został obrazowo przedstawiony przez połączenie dwóch najistotniejszych warunków pomyślności kraju, którymi są bogate urodzaje każdego roku (Am 9,13) oraz bezpieczeństwo i stabilność przez długie lata (Am 9,14–15)⁴⁸ Księga Amosa 9,13 używa jednego z tych obrazów, mówiąc o bogactwie urodzajów. Zasadniczym dobrem nowej ery, pełnej pokoju i obfitości będzie ustanie wszelkiej biedy, co stanowi wyraźny kontrast z klęską głodu wspomnianą w Am 4,6 i 8,13. Zostaje podkreślona obfitość zbiorów, która świadczy o błogosławieństwie Boga dla narodu po jego wewnętrznej odnowie i zwycięstwach nad zewnętrznymi nieprzyjaciółmi — nakładają się różne fazy pracy rolnika spowodowane nadzwyczajną obfitością zbiorów (Iz 4,2; 30,23–24; Ez 34,26–27; Oz 14,8). W Palestynie cykl uprawy zbóż, a zwłaszcza jęczmienia i pszenicy, kończył się w kwietniu lub maju. Winogrona na wino zbierano w sierpniu i wrześniu. Następnie zaorywano pola, a po nastaniu pory deszczowej dokonywano kolejnych zasiewów. W latach pomyślności zbiory będą tak obfite, że żniwa nie zakończą się przed okresem podorywek, a deptanie winogron na wino nie zostanie ukończone przed nowymi zasiewami. Urodzaj winogron będzie tak duży, iż po zboczach winnic będzie spływał moszcz, niby wino. Taki urodzaj jest znakiem błogosławieństwa Jahwe. Ziemia bez specjalnych zabiegów przyniesie spontanicznie obfitość plonów. Będą one tak duże, że nie wystarczy czasu, aby wszystko zebrać. Istnieje pewien dysonans pomiędzy postępowaniem według sprawiedliwości społecznej a złym używaniem dóbr ziemskich. Punktem odniesienia do tego zagadnienia może być Rdz 2 i 3 oraz Pwt 28 i 29. Według zamysłu Boga, przyroda ze swoim dynamizmem partycypuje w świętości swego Stwórcy. Gdy źle się układają relacje człowieka ze swym Stwórcą, wszystko zostaje zburzone, lub co najmniej zniekształcone. Ustąpienie przeciwności przyrody z jednej strony, a ich działanie na korzyść człowieka z drugiej strony nie jest wyjątkiem tylko złotej ery. Oznacza, że zostały umocnione duchowe i moralne fundamenty ludzkiego postępowania. Jest to znak pojednania pomiędzy Bogiem a człowiekiem. Ze strony czło-

⁴⁷ Nie można wykluczyć, że posiadanie pełnej nadziei zostało odczytane i poprawione przez deuteronomistę podczas wygnania.

⁴⁸ Dobrobyt, pokój i sprawiedliwość były tradycyjnymi obrazami używanymi do opisywania niezwykłości ery mesjańskiej.

wieka ustąpił bunt, a ze strony Boga nastąpiło wielkie pojednanie. Całe stworzenie zostało uwolnione od gnębiącego poczucia naruszenia właściwej, pierwotnej harmonii i ładu. Przyroda niejako wybucha bogactwem swych darów, wnosząc swój wkład w oddawanie czci Temu, który słusznie panuje. Przekleństwo minie, a raj zostanie przywrócony. Obfitość płodów ziemi miała służyć ludziom.

Lud zostanie uwolniony od ciężaru grzechu i od kary. Ziemia zawsze będzie należała do ludu (Am 9,15). Nie jest to tylko typologia, ale jeden z faktów historii Starego Testamentu, iż dziedzictwo, w tym wypadku Ziemi Obiecanej, traci się przez grzech. Naród wybrany stanie się znów dziedzicem obietnic wiecznego błogosławieństwa, wraz z jego wszystkimi gwarancjami. W epilogu księgi Amos staje w obronie narodu wybranego jako szczególnej Bożej uprawy, która nigdy nie zostanie wykorzeniona z ziemi (2 Sm 7,10; Ps 44,3; Am 9,15; zwł. Iz 60,21; Jr 24,6; Ez 34,29). Miejscem uprawy jest ziemia, terytorium Izraela (Am 5,27; 6,7; 7,11.17; 9,4). Jest to ziemia dana Izraelowi przez Boga, zapowiedziana już patriarchom i potwierdzona w epilogu Am (por. Rdz 12,7; 13,15; 15,18; 17,8; 26,4). Przychyłość Jahwe względem ludu nie ulegnie zmianie, a błogosławieństwo nie będzie odjęte od niego. Otrzymanie ziemi na dziedziczną własność było szczytowym punktem i wypełnieniem historii zbawienia⁴⁹ Zapowiadana odnowa królestwa będzie wieczna. Izrael ponownie wejdzie w czasy pomyślności i nie będzie już potrzeby jakiegokolwiek kary.

Zakończenie

Brak postępowania według sprawiedliwości stanowi główny temat krytyki Amosa skierowanej przeciwko Izraelowi. Prorok ubolewa nad upadkiem sprawiedliwości i jej przeobrażeniem w gorycz (Am 5,7; 6,12). Fakt przymierza nie polega tylko na otrzymaniu w darze Ziemi Obiecanej, ale także na pełnieniu sprawiedliwości ze strony ludu. Izrael może przyczynić się do postępu historii zbawienia, przestrzegając wymogów sprawiedliwej wspólnoty, jednakże te wymogi Boga są często lekceważone w różnych wymiarach życia społecznego Izraela. Problemy społeczności izraelskiej wynikały ze zburzenia społecznych norm wspólnoty. Dezintegracja społeczności nie oznacza,

⁴⁹ Tematy i sformułowania tej wyroczni pojawiają się w znacznej mierze w Kpł 26 i Pwt 28 — w dwóch kolejnych błogosławieństwach i przekleństwach Pięcioksięgu.

że relacje pomiędzy Izraelitami zostały jedynie zachwiane, ale, że zostały zniszczone. Występuje nie tylko kryzys form i struktur, ale także brak zachowywania prawa i wzrost przemocy, zwłaszcza w stosunku do biednych oraz wzrastający wyzysk ekonomiczny ze strony grup rządzących. Kto posiada władzę, ten depreczuje i upokarza, a także wykorzystuje innych. W społeczności Królestwa Izraelskiego tworzą się relacje społeczne korzystne dla tych, którzy mają władzę nad najbardziej słabymi. Wyraża się to w korupcji i przemocy.

Idea kary za grzechy jest jednym z dominujących tematów Księgi Amosa. Groźba kary nie jest niczym innym jak tylko zajęciem stanowiska wobec zła obecnego w narodzie. Amos uważa, że cały system jest zepsuty do tego stopnia, że nie ma on już sensu a za późno jest na nowe przemiany. Izrael jest jak mur przeznaczony na zburzenie, który na pewno runie, podobnie jak kosz dojrzałych owoców, które zostaną zjedzone przez przypadkowego przechodnia. Bóg wydał już wyrok potępienia na swój lud — Izrael. Ten dialog pomiędzy Bogiem a narodem posiada dynamikę prowadzonego sporu z przejawami agresywności, ale zawsze z perspektywą możliwości nawrócenia się i poprawy życia. Sąd wydany przez Boga nad grzesznym narodem, ze swoją zdecydowaną wolą do ukarania, jest narzędziem poprawy i oczyszczenia ze zła. Dynamika sporu jest drogą do zrozumienia miłości, która odrzuca od siebie strach, obawy i otwiera się na chwalebny przyszłość. Jest próbą określenia kierunku interwencji Bożej w bieg historii zbawienia. Wszystko to odbywa się w obrębie historii ulegając stopniowo wyzwoleniu z kategorii ludzko-doczesnych, przybiera wymiary ponadczasowe i zmierza w kierunku zbawczego uniwersalizmu Boga.

Il posto dell'universo nel processo della rinnovazione di Israele nel Libro di Amos

RIASSUNTO

Profeta Amos afferma che la società d'Israele è sul punto di essere distrutta come punizione per le ingiustizie sociali commesse dal popolo eletto. Amos sa che il castigo non è l'ultima parola nel dialogo tra Dio e Israele. Dopo questo periodo di sofferenza, arriverà una nuova tappa che consisterà nella trasformazione delle vicende del mondo e della natura. Si potrà parlare della nuova creazione.